

Marian Woźniak

Katedra Przedsiębiorczości, Zarządzania i Ekoinnowacyjności
Politechnika Rzeszowska

Dywersyfikacja szansą rozwoju indywidualnych gospodarstw rolnych w globalnej gospodarce

Wstęp

Obszary wiejskie na początku XXI wieku, stoją w obliczu istotnych zmian strukturalnych wynikających z ich niekorzystnej sytuacji społeczno-ekonomicznej, a ich rozwój i żywotność jest ściśle powiązana z rozwojem gospodarczym i społecznym.

Jak stwierdza G. Spychalski [2005, s. 49–50], obszary wiejskie zajmują dominującą część przestrzeni społeczno-ekonomicznej, której podstawą jest wiejskie gospodarstwo domowe. Gospodarstwo to cechują głównie:

- lokalizacja poza granicami terenów miejskich,
- zasoby rzeczowe i ludzkie zaangażowane są jednocześnie w aktywności komercyjne i konsumpcyjne w celu zaspokojenia własnych potrzeb,
- silny związek z ziemią,
- znaczna część wytwarzanej produkcji przeznaczona jest na samozaopatrzenie.

Prawa wolnego rynku i wolnej konkurencji sprawiły, że regiony, które utrzymywały się wyłącznie z rolnictwa, które miało znaczący udział w zakresie zatrudnienia, szczególnie mocno zaczęły odczuwać problemy rozwojowe związane z nieefektywnym wykorzystaniem zasobów, głównie zasobów ziemi i siły roboczej. Skutkiem tego są: rosnące bezrobocie, niskie dochody ludności, pogłębiające się nierówności społeczne oraz rosnące zagrożenie marginalizacją dużej części obszarów wiejskich. Rolnictwo jest już utożsamiane z głównym motorem zmian zachodzących na obszarach wiejskich. Obecnie wielu ekonomistów rolnych twierdzi, że istotnym czynnikiem warunkującym rozwój ekonomiczny i społeczny wsi jest jej wielofunkcyjność.

Według T. Fullera [Spychalski 2005, s. 50] indywidualne gospodarstwa rolne uzyskują dochody z:

- typowej produkcji rolnej,
- specjalnej produkcji rolnej, np. ogrodnictwo, pszczelarstwo,

- dochodów kredytowych i pożyczkowych,
- gospodarczej działalności pozarolniczej, np. agroturystyka, rzemiosło,
- pracy poza gospodarstwem,
- szarej strefy gospodarczej.

Obserwujemy obecnie, jak stwierdza W. Musiał [2007, s. 29–45] dezagrarizację wsi na gruncie ekonomicznym i społecznym, która jest związana z długo-okresowym procesem zmniejszania znaczenia ekonomicznego rolnictwa. W tym aspekcie istotna staje się wielofunkcyjność obszarów wiejskich oraz dywersyfikacja źródeł dochodu gospodarstw rolnych. Wynika to z faktu, że coraz częściej obserwujemy dezagrarizację w wymiarze społeczno-kulturowym dotyczącą:

- zmniejszenia liczby mieszkańców wsi związanych z rolnictwem,
- zamierania etosu pracy rolnika,
- rozwarstwienia społeczno-zawodowego ludności wiejskiej,
- porzucenia pracy w rolnictwie,
- zaniku tradycji pomocy sąsiedzkiej,
- zanikania obrzędowości związanej z rolnictwem.

Specyfika obszarów wiejskich, ich „zaległości rozwojowe” i potrzeba realizacji podstawowej funkcji związanej z produkcją żywności, jak stwierdzają G. Ślusarz i A. Czudec [2004, s. 4–5], wskazują na konieczność rozwijania, obok rolnictwa, również przedsiębiorczości związanej z działalnością pozarolniczą. Szansą rozwojową staje się zatem wielofunkcyjny rozwój wsi, w którym rolnictwo wspomagane będzie dodatkową działalnością, prowadzoną w gospodarstwach rolnych oraz ich otoczeniu. Taki model rozwoju wsi wymaga wsparcia zewnętrznego, ale nade wszystko wyzwolenia aktywności i ducha przedsiębiorczości mieszkańców wsi, a zarazem zrozumienia mechanizmów rozwoju społeczno-gospodarczego w warunkach konkurencji globalnej gospodarki rynkowej.

Cel i metodyka badań

Celem artykułu jest ukazanie teoretycznych i praktycznych możliwości rozwoju gospodarstw rolnych w globalnej gospodarce, na podstawie zasad dywersyfikacji gospodarstw rolnych i wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. W pracy ukazano wyniki badań ankietowych, przeprowadzonych metodą wywiadów bezpośrednich z 298 mieszkańcami gmin wiejskich województwa podkarpackiego. Badania były zrealizowane w 2007 r., a dla dokładniejszego ukazania ich wyników przedstawiono je w ujęciu ogółem oraz z podziałem na grupy wiekowe i według wykształcenia.

Wielofunkcyjność i dywersyfikacja jako czynnik rozwoju

Obszary wiejskie stoją obecnie przed koniecznością przemian spowodowanych globalizacją gospodarki, a polityka wobec rolnictwa i obszarów wiejskich powinna w większym stopniu dostrzegać pomoc na rzecz modernizacji rolnictwa oraz dywersyfikacji produkcji rolnej i poprawy warunków życia na obszarach wiejskich, które powinny znaleźć się w centrum uwagi, gdyż „rozwinętej Europie potrzebna jest żywotna wieś” [Chmielewska, Mierosławska 2007, s. 85–105]. Cele WPR to obecnie wieloaspektowe podejście do rolnictwa i obszarów wiejskich, wynikające z uwzględnienia strategii wielofunkcyjnego ich rozwoju oraz wyodrębnienia ekologii ekonomicznej. Takie podejście do wsi i rolnictwa spowodowało, że rolnicy w globalnej przestrzeni przestali pełnić już tylko funkcje producentów żywności, a stali się konserwatorami zasobów przyrodniczych i podmiotami zróżnicowanej aktywności gospodarczej [Spychalski 2005, s. 77].

Racjonalne wykorzystanie zasobów czynników wytwórczych, dostosowanie działalności realizowanych na obszarach wiejskich do ich potencjału przyrodniczego, ekonomicznego i społecznego, to wg A.P. Wiatraka [2005, s. 619–620] najważniejsze czynniki wielofunkcyjnego zagospodarowania obszarów wiejskich oraz poprawy warunków pracy i życia na wsi.

Wielofunkcyjność rolnictwa to pojęcie, które upowszechniło się końcem zeszłego wieku w sferze polityki rolnej, jak i środowiskowej. Wielofunkcyjny charakter rolnictwa, z podkreśleniem nierynkowej jego funkcji, był podkreślany na Konwencji z Rio de Janeiro w 1992 roku, jednak jego charakter dotyczył tam głównie ochrony środowiska rolniczego w ramach koncepcji zrównoważonego rozwoju. Formalnie termin ten został użyty w Agendzie 21 odnoszącej się do problematyki ochrony środowiska i od tego czasu występuje w różnych dokumentach programowych dotyczących polityki rolnej [Adamowicz 2005, s. 22–27].

Jak stwierdza G. Ślusarz [2005, s. 125–143], podejście wielofunkcyjne (wielosektorowe, wielopłaszczyznowe) oznacza konieczność uwzględnienia w rozwoju obszarów wiejskich szerokiego aspektu przestrzeni wiejskiej, takich jak: zasoby demograficzne, ekonomiczne, środowiskowe, gdyż rozwój wsi nie jest możliwy bez pozarolniczej działalności gospodarczej związanej z sektorem małej i średniej przedsiębiorczości.

Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich często jest definiowany i interpretowany na różne sposoby i odnosi się do różnych wymiarów. Dotyczy więc nie tylko sektora rolniczego jako działu produkcji i gospodarki, ale także rolnika i gospodarstwa domowego, często wykracza poza sferę rolnictwa i odnosi się do

gospodarki oraz obszarów wiejskich. Często wielofunkcyjność jest utożsamiana z pojęciem dywersyfikacji, która odnosi się do tworzenia nowych miejsc pracy i produkcji w gospodarstwie rolnym i na wsi i oznacza głównie poszerzenie wachlarza wytwarzanych produktów i usług na sprzedaż. Dywersyfikacja może być utożsamiana z potrzebą lepszego wykorzystania czynników produkcji lub potrzebą ograniczania ryzyka prowadzonej produkcji. Wielofunkcyjność wiąże się z różnymi funkcjami poszczególnych form aktywności społeczności wiejskiej, jest niejako skutkiem tej aktywności [Durand, Van Huylenbroeck 2003, s. 1–16].

Rolnicy nie są wyłącznie wytwórcami rynkowych produktów rolnych, ale także usług mających charakter dóbr publicznych (ochrona i waloryzacja krajobrazu, zachowanie różnorodności przyrodniczej i kulturowej). Zmienia się zatem istotnie zakres i hierarchia celów stawianych przed rolnikami jako producentami rolnymi [Dzun 2007, s. 50–69].

Dywersyfikację definiuje się jako działalność zarobkową gospodarstw rolnych realizowaną poza jego podstawową rolniczą działalnością produkcyjną, jako różne sposoby uzyskiwania dodatkowych dochodów przez rolników z wykorzystaniem wszystkich zasobów gospodarstwa i obszaru, jako „pracę poza swoim gospodarstwem związaną z każdą działalnością zarobkową (w tym również pracę w innym gospodarstwie rolnym czy we własnym gospodarstwie domowym i poza nim, a nie związaną z rolnictwem)” [Podstawy... 2003, s. 83].

Dywersyfikacja jest jedną z istotnych strategii rozwoju indywidualnych gospodarstw rolnych. Jej znaczenie dotyczy faktu, iż znacznie usuwa ona popytowe ograniczenia rozwoju oraz tworzy skuteczną ekonomicznie metodę redukcji negatywnych skutków niepewności rynkowej.

Strategia dywersyfikacji dotyczy głównie przegrupowania zasobów będących w dyspozycji gospodarstwa rolnego na działania odmienne od tych, które prowadzono do tej pory. Dywersyfikacja oznacza wejście na nowe rynki z nowymi produktami i usługami, dzięki czemu obciążona jest dużym stopniem niepewności i ryzyka.

Dywersyfikacja interpretowana z dużą skutecznością stwarza gospodarstwu możliwość efektywnego wykorzystania potencjału finansowego, rzeczowego i ludzkiego, stabilizuje dochody gospodarstwa oraz zapewnia jego wysoki stopień samodzielności finansowej, zapewnia gospodarstwu szanse stałego i zrównoważonego wzrostu, a przede wszystkim przetrwania na rynku.

Dywersyfikacja może dotyczyć:

- 1) produktów (usług) wytwarzanych przez gospodarstwo rolne,
- 2) rynków geograficznych, na których gospodarstwo sprzedaje swoje wyroby (usługi),
- 3) odbiorców na poszczególnych segmentach rynku,

- 4) dostawców,
- 5) środków finansowania,
- 6) technologii.

Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w różnych regionach świata często jest rozumiany inaczej, w zależności m.in. od poziomu rozwoju gospodarczego kraju, od znaczenia rolnictwa w gospodarce i zatrudnieniu, czy liczby ludności wiejskiej. Rozwój jest interpretowany nie tylko jako wzrost gospodarczy i poprawa sytuacji ekonomicznej ludności wiejskiej, ale jako pojęcie znacznie szersze, dotyczące rozwoju demograficznego, ekonomicznego i społecznego. Tak szerokie definiowanie rozwoju wielofunkcyjnego ma szczególnie duże znaczenie w krajach, w których społeczności wiejskie, a zwłaszcza społeczności rolnicze mają niewielki udział w ogólnej liczbie ludności, np. USA. Powszechnie uznaje się, że wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich jest ideą aktywizacji wsi i dywersyfikacji działalności gospodarczej, zgodnie z którą przyszłe oblicze wsi i ludności wiejskiej jest związane nie tylko z rolnictwem, ale również z innymi działami gospodarki. Dotyczy to przede wszystkim stworzenia nowych miejsc pracy i przezwyciężenia bezrobocia, aktywowania nowych źródeł zarobkowania w zawodach związanych z otoczeniem rolnictwa oraz różnorodności form dochodowego wykorzystania zasobów gospodarstw rolnych i wsi. Koncepcja ta pojawia się także w kontekście dezagraryzacji obszarów wiejskich i zmniejszającej się roli rolnictwa w gospodarce narodowej [Sznajder, Przezbórska 2006, s. 45–47].

Wielofunkcyjny rozwój dotyczy głównie większego niż dotychczas zróżnicowania lokalnej ekonomii, a więc odejścia od monofunkcyjności, polegającej przede wszystkim na produkcji surowców rolnych [Kłodziński 1996, s. 63]. Model rozwoju monofunkcyjnego terenów wiejskich i lokowania działalności pozarolniczej tylko w miastach okazał się niekorzystny ze względu na narastanie kryzysu mieszkaniowego, wyludnienie niektórych terenów wiejskich i deformacje struktur demograficznych [Sznajder, Przezbórska 2006, s. 47]. Na obszarach wiejskich coraz większa liczba ludności poszukuje zatrudnienia pozarolniczego. Osoby, które utraciły pracę w mieście powiększyły zasoby pracy gospodarstw indywidualnych i bezrobocie ukryte. Obecnie niemożliwe jest żeby miasta mogły wchłonąć nadwyżkę siły roboczej, jaka znajduje się na terenach wiejskich [Kłodziński 1996, s. 65].

Wieś, jak stwierdzają A. Sznajder i L. Przezbórska [2006, s. 48] przestaje być obszarem zamieszkiwanym przez tradycyjnych chłopów, wytwarzających przede wszystkim surowce do produkcji żywności, ale staje się integralnie powiązaną częścią gospodarki narodowej, miejscem gdzie żyją ludzie bezpośrednio związani zarówno z rolnictwem, jak i pozarolniczą działalnością gospodarczą. Zatrudnienie ludności wiejskiej w działach innych niż rolnictwo jest korzystne,

ponieważ stwarza możliwości wyboru pracy i powoduje jej różnorodność, przyczynia się nie tylko do zwiększenia dochodów ludności, ale także do wzrostu atrakcyjności wsi jako miejsca życia i pracy.

Koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju wsi przejawia się m. in. przez realizację różnych form przedsiębiorczości, do których zaliczyć można:

- chałupnictwo i rzemiosło, polegające na łączeniu własnej pracy z miejscowymi surowcami,
- powstawanie drobnych zakładów przemysłowych,
- kooperacja z przedsiębiorstwami zajmującymi się przetwórstwem rolno-spożywczym,
- różnego typu usługi, jak np. turystyka [Duczkowska-Piasecka 1996, s. 23].

Ocena warunków do wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich

Interpretując zjawisko wielofunkcyjnego rozwoju wsi należy podkreślić, że jest ono ściśle połączone z wykreowaniem różnych form przedsiębiorczości [Łaguna, Radzewicz 1997, s. 185]. Zawiera się w jednoczesnym rozwijaniu rolniczej działalności produkcyjnej, pozarolniczej działalności gospodarczej związanej z rolnictwem oraz pozarolniczej działalności gospodarczej niezwiązanej z rolnictwem [Sznajder, Przezbórska 2006, s. 47]. Wielofunkcyjność obszarów wiejskich oznacza alternatywne w stosunku do rolnictwa wykorzystanie czynników wytwórczych w działalności gospodarczej zlokalizowanej na wsi, a taki rozwój powinien prowadzić do ożywienia działalności gospodarczej na wsi. Wielofunkcyjność i dywersyfikacja jest koniecznością czasu, gdyż jak stwierdza J. Wilkin [2001, s. 15] w globalnej rywalizacji sukces odniosą jednostki najbardziej aktywne i mobilne, które będą umiały odnaleźć swoje szanse rynkowe.

Wielofunkcyjność wsi może przynosić pozytywne rezultaty tylko wówczas, gdy działalność gospodarcza tam prowadzona nie będzie powodować pogorszenia atrakcyjności wsi jako miejsca zamieszkania i pracy. Jest to możliwe wtedy, gdy cele ekonomiczne, takie jak poprawa sytuacji dochodowej ludności wiejskiej są realizowane wspólnie z celami społecznymi dotyczącymi poprawy stanu infrastruktury technicznej i społecznej na wsi, i celami ekonomicznymi.

Współcześnie mamy do czynienia z dysonansem pomiędzy dwiema dominującymi koncepcjami rozwoju. W jednej, zwanej rozwojem konwencjonalnym dominuje myślenie w skali jednego pokolenia, zasada pełnego urynkowania, a ocena rozwoju dokonywana jest przez pryzmat sukcesu materialnego. Za podstawowy warunek rozwoju gospodarczego i społecznego

powszechnie uważa się wysokie tempo wzrostu gospodarczego. Towarzyszą mu problemy, których nie obejmuje prosty rachunek ekonomiczny, tj. koszty wzrostu gospodarczego w postaci skutków społecznych nierównomiernego podziału dochodów czy następstw ekologicznych ekspansji przemysłowej. Zrodzona na ich bazie koncepcja trwałego zrównoważonego rozwoju w pierwszej kolejności ogniskowała uwagę na zagrożeniach ekologicznych, a następnie na niemniej istotnych problemach społecznych. Za cel trwałego i zrównoważonego rozwoju można uznać wzrost dobrobytu, postrzegany przez pryzmat nie tylko konsumpcji dóbr, ale także ekologicznych warunków życia. Celem trwałego wzrostu jest nie tyle wzrost poziomu, ile wzrost jakości życia. Zdaniem D.C. Northa [2003, s. 137] rozwiązywanie problemów współczesnej cywilizacji wiąże się z przechodzeniem od świata, w którym źródłem niepewności jest świat przyrody do świata, w którym niepewność ta pochodzi ze świata społecznego. Nowoczesna gospodarka rynkowa winna łączyć cechy wolnego rynku wyzwalającego tendencje autoregulacyjne ze świadomymi działaniami w skali poszczególnych państw i w skali międzynarodowej, które osłabiałyby tendencje do autodestrukcji, jako konsekwencji rosnących zagrożeń ekologicznych i społecznych [Sadowski 2006, s. 15].

Wielofunkcyjność powinna być ściśle interpretowana z pozarynkowymi efektami rolnictwa, które jak stwierdza J. Wilkin [2007, s. 8, 14] są niekiedy ważniejsze od tych rynkowych, powiązanie rolnictwa z warunkami przyrodniczymi, kulturowymi i ekonomicznymi w globalnej Europie są szczególnie złożone i bogate, a „funkcjonowanie rolnictwa nie może być pozostawione wyłącznie regulacyjnej sile rynku, gdyż w takim przypadku niemożliwe byłoby realizowanie przez rolnictwo wielu pożytecznych funkcji (wartości) dla społeczeństwa, kultury, gospodarki i przyrody krajów UE”.

Wielofunkcyjność obszarów wiejskich i rolnictwa jest symptomem przemian i postępu cywilizacyjnego, oznacza godzenie różnorodnych ról ekonomicznych, społecznych i środowiskowych [Adamowicz 2004, s. 9–30].

Badania autora wyraźnie akcentują, że społeczność wiejska uważa, że powinno się dążyć do modernizacji polskiego rolnictwa, a jego innowacyjność jest w dużym stopniu skorelowana z wielofunkcyjnym rozwojem rolnictwa (tab. 1).

Blisko 90% respondentów twierdzi, że należy dokonać, często drastycznych, zmian w systemie prowadzenia działalności rolniczej i gospodarstw rolnych. Zaledwie co 10 ankietowany uważa, że należy zostawić rolnictwo w obecnym kształcie. Przeglądając się tej opinii w poszczególnych grupach wiekowych widzimy, że im młodsze osoby tym wyraźniejsza skłonność do modernizacji polskiego rolnictwa. 93,3% respondentów w wieku 18–25 lat twierdzi, że istnieją warunki i konieczność do zmian w rolnictwie i obszarach wiejskich. Procent osób tak uważających wzrasta również wraz ze wzrostem wykształcenia.

Tabela 1

Ocena interpretacji modernizacji polskiego rolnictwa w opinii mieszkańców wsi (w % wypowiedzi)

Wyszczególnienie	Ogółem	Grupy wiekowe				Wykształcenie		
		18–25	26–35	36–50	> 50	podstawowe	średnie	wyższe
Powinno się dążyć do modernizacji	87,7	93,3	90,1	85,7	84,6	85,6	90,9	91,8
Powinno zostać się rolnictwo w obecnym kształcie	12,3	6,7	9,9	14,3	15,4	14,4	9,1	8,2

Źródło: Obliczenia własne na podstawie badań ankietowych.

Oceniając warunki do modernizacji, wielofunkcyjnego rozwoju i dywersyfikacji (tab. 2), blisko 45% respondentów uznało, że istnieją sprzyjające warunki do przekształceń wsi i gospodarstw rolnych, 18,4% uważa, że obecnie nie ma takich warunków. Dość duża liczba, bo aż 36,7% nie ma na ten temat zdania. W największym stopniu pozytywnie oceniły takie warunki osoby w wieku 18–35 lat, osoby starsze znacznie krytyczniej ustosunkowały się do możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi. W przypadku wykształcenia, ankietowani z wyższym wykształceniem znacznie lepiej ocenili warunki do rozwoju wsi niż osoby z wykształceniem podstawowym.

Tabela 2

Ocena warunków do wielofunkcyjnego rozwoju wsi i dywersyfikacji indywidualnych gospodarstw rolnych (w % wypowiedzi)

Wyszczególnienie	Ogółem	Grupy wiekowe				Wykształcenie		
		18–25	26–35	36–50	> 50	podstawowe	średnie	wyższe
TAK – istnieją warunki do rozwoju	44,9	53,8	55,5	35,7	35,8	11,3	31,6	66,5
NIE – nie istnieją warunki do rozwoju	18,4	7,7	11,1	14,3	42,9	67,2	15,8	24,8
Nie mam zdania	36,7	38,5	33,4	50,0	21,3	21,5	52,6	8,5

Źródło: Obliczenia własne na podstawie badań ankietowych.

Zakończenie

Dezagraryzacja wsi dotycząca wyraźnego zmniejszenia znaczenia rolnictwa w funkcjonowaniu obszarów wiejskich stworzyła konieczność poszukiwania no-

wych wariantów polityki wobec wsi i rolnictwa. Na podstawie przeprowadzonych rozważań można przedstawić następujące wnioski:

- szeroko interpretowanego rozwoju wielofunkcyjności polskiej wsi, który dostrzegałby jej wartości jako producenta żywności, ale także jako producenta przestrzeni i krajobrazu, środowiska przyrodniczego i kulturowego,
- dywersyfikacji działalności indywidualnych gospodarstw rolnych dotyczącej ich wejścia w nowe, dotąd niezrealizowane funkcje związane lub nie z ich rolniczym charakterem,
- zachowania rolnictwa, które pełni funkcje ekonomiczne, społeczne, kulturowe i środowiskowe,
- ludność wiejska jest pozytywnie nastawiona do przemian koniecznych na wsi i w rolnictwie,
- oceniając warunki do wielofunkcyjnego rozwoju wsi, jej mieszkańcy w znacznym stopniu dostrzegają jednak pewne obawy czy obecnie mają dogodne warunki do takiego rozwoju.

Literatura

- ADAMOWICZ M.: *Przesłanki rozwoju wielofunkcyjności rolnictwa i zmian we współczesnej polityce rolnej*. [W:] *Zagadnienia ekonomiki rolnej*, nr 1, 2005, s. 22–27.
- DUCZKOWSKA-PIASECKA M.: *Rozwój przedsiębiorczości – szansą na awans społeczno-ekonomiczny obszarów wiejskich*. [W:] *Formy inicjatyw gospodarczych na obszarach wiejskich*. Mat. Konf. Nauk., Polańczyk 1996, s. 23.
- DZUN W.: *Gospodarowanie zasobami ziemi rolnej w Polsce*. *Wiś i Rolnictwo*, nr 2, 2007, s. 50–69.
- ADAMOWICZ M.: *Wielofunkcyjność rolnictwa jako podstawa przewartościowań w polityce rolnej*. *Wiś i Rolnictwo*, nr 4, 2004, s. 9–30.
- CHMIELEWSKA B., MIEROSŁAWSKA A.: *Krajowa czy regionalna strategia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich?* *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 2, 2007, s. 85–105.
- DURAND G., G. VAN HUYLENBROECK: *Multifunctionality and rura l development; a general framework* [in:] *Multifunctional Agriculture. A New Paradigm for Eiropean Agriculture and Rural Development*, ASHGATE 2003, s. 1–16.
- KŁODZIŃSKI M.: *Strategia wielofunkcyjnego rozwoju gmin w Polsce*. [W:] *Zagadnienia doradztwa rolniczego*, nr 2, s. 63.
- ŁAGUNA M., RADZEWICZ A.: *Próba oceny czynników produkcji pozarolniczej w świetle wejścia Polski do Unii Europejskiej*. [W:] *Przedsiębiorczość w agrobiznesie a rozwój terenów wiejskich*. Mat. Konf. Nauk., Trzcinica, 10-12.09.1997, s. 182–183.
- MUSIAŁ W.: *Dezagraryzacja polskiej wsi – problemy ekonomiczne, ekologiczne i społeczne*. *Wiś i Rolnictwo*, nr 3, 2007, s. 29–44.
- NORDH D. C.: *Understanding Economic Change and Economic Growth (Pojmowanie zmian ekonomicznych i wzrostu gospodarczego)*, [w:] *Globalizacja, marginalizacja, rozwój*, red. G.W. Kołodko, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, Warszawa 2003, s. 137.

- Podstawy strategii zintegrowanego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce.* Pod red. J. Wilkina, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2003, s. 83.
- SADOWSKI Z.: *Współczesna gospodarka, rola państwa i koncepcja trwałego rozwoju.* Czasopismo Naukowe OLYMPUS, nr. 1/2006, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2006, s. 15.
- SPYCHALSKI G.: *Mezoekonomiczne aspekty kształtowania rozwoju obszarów wiejskich.* IRWiR PAN, Warszawa 2005, s. 49–50.
- ŚLUSARZ G.: *Studium społeczno-ekonomicznych uwarunkowań rozwoju obszarów wiejskich w świetle zagrożenia marginalizacją na przykładzie województwa podkarpackiego.* Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2005, s. 125–143.
- ŚLUSARZ G., CZUDEK A.: *Działalność gospodarza na obszarach wiejskich w dobie globalizacji.* [W:] *Możliwości i bariery rozwoju działalności gospodarczej w obszarach wiejskich.* Rzeszów 2004, s. 4–5.
- WIATRAC A.P.: *Regionalny wymiar rozwoju obszarów wiejskich.* [W:] *Kwestie agrarne w Polsce i na świecie.* Wyd. SGGW, Warszawa 2005, s. 619–620.
- WILKIN J.: *Uwarunkowania rozwoju polskiego rolnictwa w kontekście europejskim i globalnym. Implikacje teoretyczne i praktyczne* – referat przygotowany na VIII Kongres Ekonomistów Polskich, 29–30.11.2007.
- WILKIN J.: *Polskie rolnictwo wobec procesu globalizacji.* Roczniki Naukowe SERiA, t. 3, z. 1, Warszawa – Białystok 2001, s. 15.

DIVERSIFICATION AS AN OPPORTUNITY FOR DEVELOPMENT OF INDIVIDUAL AGRICULTURAL FARMS IN GLOBAL ECONOMY

Abstract

Rural areas are facing transformation related to changes in image of third millennium rural areas as well as non-beneficial socio-economic phenomenon which appears on the rural areas. Development of their, is not presently closely connected with food production but with production of high quality food and with necessity to develop effective non-agricultural entrepreneurship next to effective agriculture. More often rural development is an object of interpretation in aspect of its multifunctionality where agriculture is one of many others activities conducted by rural farms. The diversification belongs than to the main behavior strategies of active rural areas and farms which are identified not just with food suppliers.

In the article there were pointed out theoretical problems of multifunctionality in rural areas development as well as importance of farm diversification for maintenance of rural areas liveliness. There were also presented opinions from Podkarpacie rural areas society regarding to the possibility of its development.